

Інформаційне право

УДК 342.9:159.96

КОРЖ І.Ф., доктор юридичних наук, с.н.с., заступник керівника наукового центру електронного парламенту та правової інформації ДНУ ПБП НАПрН України.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0446-5975>.

ЯВИЩЕ ФРУСТРАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

***Анотація.** Дана стаття присвячена дослідженню впливу інформації на свідомість, психіку та діяльність людини в сучасних умовах. Показано роль інформації в подальшому розвитку сучасного суспільства і держави, основою яких є формування інформаційного суспільства з розвитком обчислювально-інформаційної техніки. Зазначено, що нині інформація є важливим джерелом формування та функціонування влади, необхідною умовою чого є збирання, аналіз, опрацювання, вибір і ефективного використання інформації. Нинішні ЗМІ транслиють відомості про процеси в регіонах, країні, світі, за допомогою яких населенню буквально нав'язують різні ідеологічні бачення, і які можуть виступити як сила, що стабілізує суспільство, так і стати детонатором соціального вибуху. Водночас інформація стає реальною, майже фізично відчутною силою, що може посилити проєкцію сили, зменшуючи волю та здатність супротивника вести війну. Акцентовано увагу на тому, що як зброя, інформація може мати відношення до виникнення такої категорії, як "інформаційна травма", тобто, як наслідок дії певного виду інформації на психіку людини і яка супроводжує всі інші види та форми колективних травм і є їхнім обов'язковим компонентом. Підкреслюється, що проблема інформаційних впливів на психіку людей загострилася в сучасному світі у зв'язку з терористичними та гібридними війнами, зокрема в Україні – у зв'язку з інформаційною війною, яку цілеспрямовано веде пропаганда РФ протягом останніх років. При цьому постійно зростає вплив інформаційних технологій у різних сферах життєдіяльності. Сучасні війни ведуться в інформаційному просторі за допомогою специфічних інформаційних видів озброєння. Інформація може бути як у вигляді засобу захисту, так і нападу, залежно від того, чий ресурс та пропаганда будуть потужнішими. Успіх їх проведення залежить від вдалого проведення інформаційно-психологічних кампаній (інформаційно-психологічних операцій), сутність яких – вплив на суспільну свідомість таким чином, щоб керувати людьми і змусити їх діяти проти своїх інтересів. Визначено, що таке використання інформації як зброї, що направлена проти ймовірного чи потенційного супротивника, насамперед, проти психологічного та психічного стану особи, з метою викликати у населення стан переживання, розчарування, тривоги, дратівливості, розпачу, а також почуття безвихіддя та відчаю, тобто одну з форм психологічного стресу, називається фрустрацією, наслідком якої може стати депресія людини. Зазначається, що якщо глянути на фрустрацію суто через інформаційну призму, то внаслідок цільового спрямування інформації на особу, суспільство чи країну, можна досягти своєрідного паралічу будь-якої активності об'єкта такої інформаційної дії, коли він підпадає під вплив суб'єкта інформаційного впливу. Тобто, мета ставиться паралізувати, або мінімізувати відповідну активність (військову, політичну, культурну тощо), та, тим самим, "нейтралізувати" спроможність об'єкта такого інформаційного впливу на спротив суб'єкту інформаційного впливу. При цьому наведені різні його форми: тролінг; ІПСО, розкрито їхній зміст та особливості та наведено приклади механізмів розпізнавання фейків. Встановлено, що фрустрація, окрім негативного фактору, грає в поведінці багатьох людей певну конструктивну*

роль, коли завдяки її позитивному впливу на психіку суб'єкта в його мотиваційній сфері нерідко домінуюче значення набувають мотиви досягнення, посилюється привабливість поставленої мети. Надається визначення терміну “інформаційна фрустрація” – спрямування відповідної інформації на визначене коло об'єктів, з метою впливу (позитивного чи негативного) на їхній психологічний стан, що сприятиме досягненню визначеної мети для суб'єкта поширення такої інформації. Наведено приклади дії фрустрації в політичному житті нинішньої України в негативному її сенсі, що є своєрідною формою політичної боротьби, і що призводить до спрацювання своєрідного афекту так званої “екзистенційної фрустрації” – негативного феномену, який характеризується суб'єктивними переживаннями, апатією, внутрішньою порожнечою, цинізмом, не сприяє консолідації суспільства у боротьбі з ворогом.

Ключові слова: інформація, інформаційні технології, медіа, суспільство, психіка, фрустрація.

Summary. This article is devoted to the study of the influence of information on consciousness, psyche and human activity in modern conditions. The role of information in the further development of modern society and the state is shown, the basis of which is the formation of an information society with the development of computing and information technology. It is noted that currently information is an important source of the formation and functioning of power, a necessary condition for which is the collection, analysis, processing, selection and effective use of information. Today's mass media broadcast information about the processes in the regions, the country, and the world, with the help of which different ideological visions are literally imposed on the population, and which can act as a force that can both stabilize society and become a detonator of a social explosion. At the same time, information becomes a real, almost physically tangible force that can increase power projection, reducing the adversary's will and ability to wage war. Attention is focused on the fact that, as a weapon, information can be related to the emergence of such a category as “information trauma”, i.e., as a consequence of the effect of a certain type of information on the human psyche and which accompanies all other types and forms of collective trauma and is their mandatory component. It is emphasized that the problem of informational influences on the psyche of people has become more acute in the modern world in connection with terrorist and hybrid wars, in particular in Ukraine – in connection with the informational war that Russian propaganda has purposefully waged in recent years. At the same time, the influence of information technologies in various spheres of life is constantly growing. Modern wars are fought in the information space with the help of specific information types of weapons. Information can be both a means of defense and an offense, depending on whose resource and propaganda will be more powerful. The success of their implementation depends on the successful implementation of information and psychological campaigns (information and psychological operations), the essence of which is to influence public consciousness in such a way as to lead people and force them to act against their interests. It has been determined that the use of information as a weapon directed against a probable or potential adversary, primarily against the psychological and mental state of a person, with the aim of causing the population a state of distress, disappointment, anxiety, irritability, despair, as well as a sense of hopelessness and despair, i.e. one of the forms of psychological stress is called frustration, the result of which can be a person's depression. It is noted that if we look at frustration purely through an information prism, then as a result of targeting information to a person, society or country, it is possible to achieve a kind of paralysis of any activity of the object of such information action when it falls under the influence of the subject of information influence. That is, the goal is to paralyze or minimize the relevant activity (military, political, cultural, etc.), and, thereby, to “neutralize” the ability of the object of such informational influence to resist the subject of informational influence. At the same time, its various forms are given: trolling; IPSO, their content and features are revealed, and examples of fake recognition mechanisms are given. It has been established that frustration, in addition to being a negative factor, plays a certain constructive role in the behavior of many people, when, thanks to its positive influence on the subject's psyche, achievement motives often become dominant in his motivational sphere, and the attractiveness of the set goal increases. The definition of the term “informational frustration” is provided – directing relevant information to a certain range of objects, with the aim of influencing (positively or negatively) their psychological state, which will contribute to

the achievement of a certain goal for the subject of the dissemination of such information. Examples of the action of frustration in the political life of current Ukraine in its negative sense are given, which is a peculiar form of political struggle, and which leads to the activation of a peculiar affect of the so-called “existential frustration” – a negative phenomenon characterized by subjective experiences, apathy, inner emptiness, cynicism, does not contribute to the consolidation of society in the fight against the enemy.

Keywords: *information, information technologies, media, society, psyche, frustration.*

Постановка проблеми. Інформація є невід’ємною частиною життя кожної людини і відіграє важливу роль в її розвитку та функціонуванні. Інформація безпосередньо впливає на наші звички, вирішення проблем та суспільний прогрес, відіграє різні ролі у функціонуванні суспільства, в різний спосіб ним використовується.

З кожним моментом нашого життя людина сприймає різноманітну інформацію через органи чуття, включаючи зір, слух, відчуття дотику і навіть смаку та запаху. Цей постійний потік інформації пов’язаний з діями людини, сприйняттям світу навколо неї, людським розвитком, та прийняттям рішень. Інформація оточує людей з усіх боків і грає важливу роль у всіх аспектах людського життя. Інформаційні технології стали основою для розвитку сучасних технологій, таких як Інтернет речей, Хмарні обчислення, штучний інтелект та їх конвергенція.

Інформація безпосередньо впливає на психологічні особливості людини. Прийом й переробка інформації здійснюються людиною в точній відповідності з особливими властивостями її психіки. Особливістю масово-інформаційних процесів останнього часу є їхня “демасифікація” – можливість вибору для індивіда тієї інформації, яку він сам хоче отримати, а не яку йому нав’язують ззовні, хоча це й пов’язано з певними труднощами технічного й політичного плану.

Важливий внесок у дослідження розвитку теоретичних аспектів інформації в системі дисциплін документно-інформаційного напрямку, інформатизації, інформаційних систем зробили: Арістова І., Балабанова Л., Баранов О., Беленцева В., Беляков К., Беспалова Є., Борсук А., Брижко В., Вдовиченко Р., Височана О., Гиляревський Р., Довгань О., Зубов Ю., Коршунов О., Ланде Д., Лукер Ю., Пилипчук В., Писаревська Т., Ситник В., Столяров Ю., Тараканов К., Фурашев В. та ін. Теоретичні та технічні аспекти щодо впливу інформації на психологію людини, насамперед в частині проведення інформаційно-психологічних операцій досліджено в працях науковців: Богуш В., Головін І., Гудим В., Іващенко А., Книш В., Костін Н., Махнін В., Петренко Е., Почепцов Г., Смолянук В., Телелим В., Фомін В., Черник П., Шевчук П., Шумка А. та інших.

Демократичне суспільство нині змушене балансувати між двома (як мінімум) крайнощами: з одного боку, без свободи слова не має демократії, з іншого – існує небезпека використання свободи слова для маніпулювання масовою свідомістю, – що є досить актуальною темою для будь-якого суспільства, бо перш за все принижує його почуття гідності та вводить в оману. Тобто, інформація в нинішніх умовах використовується відповідними суб’єктами як інтелектуальна зброя для досягнення відповідної мети через проведення відповідних інформаційних спецоперацій та ведення інформаційної війни, маніпулюючи масовою свідомістю. Використовуючи вже наявні в свідомості людей цінності, потреби, стереотипи, звички, маніпулятор змушує їх сприймати ту або іншу соціальну інформацію так, як йому вигідно, й спрямовує їхні соціально значущі дії у потрібне для себе річище. Широкі маси людей діють так, як це спланував маніпулятор: голосують чи не голосують, мітингують, створюють хаос або, навпаки, дотримуються порядку й демонструють організованість.

На протязі багатьох років в свідомості людей формуються ті цінності, потреби, ідеї, стереотипи, звички, які й самі по собі сприяють підтримці стабільності вигідного маніпуляторіві політичного й економічного ладу й можуть бути використані в оперативній маніпуляції, якщо з'явиться така потреба. Показово зазначене відбувається на теренах колишнього СРСР з боку РФ – активізації інформаційного впливу на своїх сусідів. Це велика проблема, яка потребує всебічного усвідомлення та наукового аналізу.

Метою статті є розкриття змісту такого інформаційного феномену, яким є “інформаційна фрустрація”, надання визначення цьому терміну, визначення його позитивної та негативної спрямованості, а також настання можливих наслідків його дії.

Виклад основного матеріалу. В останні роки інформація та інформаційні технології є важливою і невід'ємною складовою інфраструктури світового соціуму. Завдяки зазначеним компонентам соціального життя, створені основи подальшому технологічному та соціальному поступу людства, економічній конкурентоспроможності держав, міжнародному розподілу праці, становленню демократичних інститутів. Нині неможливо уявити сучасне суспільство без інформаційних процесів, без взаємообміну інформацією. Інформація та знання стали важливим та дорогим продуктом у суспільстві. Тим самим нинішнє людство розвивається як інформаційне суспільство, обговорення функціонування якого та світового ринку телекомунікацій, Інтернету не сходить зі сторінок провідних ділових вітчизняних і зарубіжних журналів. Як зазначає М. Реслер, інформація – це ресурс різного роду вираження та сфери використання, що характеризує та конкретизує всі процеси і явища зовнішнього світу. Інформація присутня завжди і всюди, особливо у сфері економіки та управління [1, с. 85].

Колосальні обсяги інформації, присвячені зазначеній тематиці, доступні в Інтернеті. Особливо це стосується висвітлення діяльності міжнародних і національних організацій з розробки і реалізації стратегій інформаційного розвитку. До найбільш цікавих можна віднести джерела Комісії Ради Європи, Організації економічної співпраці розвитку, Всесвітнього союзу зв'язку, адміністративних органів, відповідальних за побудову “інформаційної магістралі” в США, Канаді, Великобританії, Німеччині, Франції, Австралії, Японії та інших країнах. Актуальність входження України в інформаційне суспільство поступово усвідомлюється вітчизняним науковим і політичним співтовариством, про що свідчить велика кількість законодавчих актів у сфері інформації [2].

Основою формування інформаційного суспільства є розвиток обчислювально-інформаційної техніки:

- інформація набуває глобального характеру;
- на рух інформаційних потоків вже істотно не впливають державні кордони і різні бар'єри, зрештою, спроби обмежити вільне поширення інформації шкодять тій стороні, яка прагне внести такого роду обмеження;
- значно виросли можливості збору, обробки, зберігання, передачі інформації, доступу до неї;
- зростає вплив інформації на розвиток різних сфер людської діяльності;
- поглиблюється процес децентралізації суспільства;
- відбувається перехід до нових форм зайнятості;
- йде процес формування нових трудових ресурсів за рахунок збільшення кількості зайнятих в інформаційній індустрії.

Поняття інформації співвідноситься з поняттям знання. Знання – це сукупність фактів, закономірностей, відносин, правил, що відбивають рівень ознайомлення з проблемами певних галузей; відображення того або іншого боку суб'єктивної діяльності у вигляді ідей, понять, уявлень про якийсь предмет або явище [1].

В сучасному світі інформація є важливим джерелом формування та функціонування влади. Збирання, аналіз, опрацювання, вибір і ефективне використання інформації – необхідна умова функціонування підприємства, суспільства. Держава, будучи центральним інститутом влади, активно використовує інформаційні стосунки: інформація пов'язує між собою державу і громадянське суспільство, що визначає ефективність їх діяльності та взаємодії [3].

Особливо, слід зазначити величезні можливості впливу на особистість засобів масової інформації (далі – ЗМІ). Сьогодні ЗМІ, і друковані, і електронні – практично єдина структура, через яку населення щодня одержує інформацію про процеси в регіонах, країні, світі, за допомогою якої населенню буквально нав'язують різні ідеологічні бачення. Тому особливо важливими є якість і достовірність інформації, що транслюється через ЗМІ. У даний час ЗМІ можуть виступити і як сила, що стабілізує суспільство, і стати детонатором соціального вибуху. Таким чином, соціальна безпека країни не може бути забезпечена без інформаційної безпеки. Отже, проблема національної безпеки має яскраво виражений інформаційний аспект [3].

Таким чином, інформаційний вплив на державу, суспільство, громадянина зараз є ефективнішим, ніж політичний, економічний і навіть військовий. Інформація стає реальною, майже фізично відчутною силою. Так, “інформаційна війна може посилити проекцію сили, зменшуючи волю та здатність супротивника вести війну” [4]. Пов'язування інформаційної зброї з бойовими можливостями противника та його бажанням воювати є важливим, оскільки мислення американських військових еволюціонувало, щоб визнати, що зменшення цих двох аспектів супротивника призведе до перемоги наших власних сил [5]. Польовий посібник армії США з інформаційної війни пояснює значення цього зв'язку, прирівнюючи інформаційну зброю до мети вогневої потужності в бою – “породження руйнівної сили проти можливостей і волі ворога до боротьби” [6].

Таким чином, донесення інформації у такий спосіб, який змінює сприйняття та думки щодо ситуації, спричиняє переосмислення мотивацій жертви, і, як наслідок – втрату бажань воювати чи протистояти. В залежності від можливостей, направленість інформаційної зброї може впливати на конкретні фрейми-мішені знань, до повних епістемологічних спотворень – змінювати організацію, структурні методи та обґрунтованість знань [7].

Як зброя, інформація може мати відношення до виникнення такої категорії, як “інформаційна травма”, тобто, як наслідок дії певного виду інформації на психіку людини і яка супроводжує всі інші види та форми колективних травм і є їхнім обов'язковим компонентом. Вона супроводжується специфічними порушеннями психічної діяльності, які виникають унаслідок стихійного або навмисно організованого інформаційного впливу. Через тривалу дію на психіку різноспрямованої емоційно значущої інформації в людей може різко знижуватися критичність мислення і сприймання інформації, спостерігаються різні форми емоційного зараження, що часом набуває ознак епідемії, – власне, є всі ознаки психології натовпу, про які писав у свій час Г. Лебон (1896 р.).

Психіка людини є суб'єктивною за своєю природою і дуже сприйнятливою до впливу інформаційної агресії, за якої здійснюється використання тотальної дезінформації, поширення спеціально спотвореної інформації, створення “паралельних реальностей”, перебування суспільства в ситуації “подвійних стандартів”, замовчування та заборона суспільно важливої інформації тощо [8].

Як соціальні наслідки інформаційної травматизації дослідники розглядають зростання агресії в суспільстві, групову напруженість, суспільні конфлікти, соціальну фрустрацію, страх майбутнього, нетерпимість до інших, формування “образу ворога”,

“чорно-біле” мислення. Як засіб захисту психіки від інформаційної травматизації група використовує специфічні колективні захисні механізми, які можуть бути конструктивними, неконструктивними і навіть деструктивними.

Проблема інформаційних травм загострилася в сучасному світі у зв'язку з терористичними та гібридними війнами, зокрема в Україні – у зв'язку з інформаційною війною, яку цілеспрямовано веде пропаганда РФ протягом останніх років.

Інформаційні війни ведуться не одне тисячоліття, вони завжди були психологічним двигуном усіх “гарячих” воєн. Інформаційна травматизація також є однією з основних цілей “холодної” війни. На сучасному етапі історії ця проблема піднялася на якісно новий рівень у зв'язку зі стрімким розширенням кола проблем, притаманних інформаційному суспільству [9].

Як зазначає Г. Почепцов, у сучасному суспільстві інформація відіграє цілком нову роль. І це змінює правила гри у військовій, політичній та економічній сферах. Новий інструментарій привносить не лише значно дешевші засоби впливу, які досить часто навіть помітити складно, а й сприяє динамічнішому розвитку соціосистем. Так, інформаційні війни можливі в різних сферах життєдіяльності й у всі часи: конкурентна боротьба точиться у політиці, бізнесі, економіці, соціальному житті. І цю боротьбу досить часто ведуть саме в інформаційному просторі. Адже це більш дешевий варіант агресивних дій, ця сфера ще не настільки ефективно захищена на законодавчому рівні, до того ж тут непросто розрізнити умисний і випадковий розвиток подій [10].

Вплив інформаційних технологій у різних сферах життєдіяльності постійно зростає. Наприклад, сучасні війни – це війни нового, “гібридного” типу, в яких інформаційна зброя стає головним засобом досягнення політичних цілей (інколи в комплексі з традиційною зброєю, інколи – самостійно). Сучасні війни ведуть в інформаційному просторі за допомогою специфічних інформаційних видів озброєння. Інформація може бути як у вигляді засобу захисту, так і нападу, залежно від того, чий ресурс та пропаганда будуть потужнішими [11, с. 1].

Характер сучасних війн суттєво змінився, лівова частка їхнього успіху належить вдалому проведенню інформаційно-психологічних кампаній (інформаційно-психологічних операцій). Її сутність – вплив на суспільну свідомість таким чином, щоб керувати людьми і змусити їх діяти проти своїх інтересів. Завдання інформаційної війни – це не знищення фізичної сили, а знищення соціуму. Це на кшталт вірусного захворювання: вірус, поселившись у клітині, не змінює її форм, але повністю керує її процесами. У такій війні ведення пропаганди, шпіонажу, диверсій носять виключно додаткове значення, головне – це проникнення всередину системи противника, підрив його цілей, поглядів, світосприйняття. Інформаційна війна – це засоби, які включають збір, передачу, захист, маніпулювання, спростування, заперечення і знищення інформації, завдяки яким можна встановити перевагу над противником. Інформаційно-психологічна війна повністю безконтактна [12, с. 26-27].

Таке використання інформації як зброї, що направлена проти ймовірного чи потенційного супротивника, насамперед, проти психологічного та психічного стану особи, з метою викликати у населення стан переживання, розчарування, тривоги, дратівливості, розпачу, а також почуття безвихіддя та відчаю, тобто одну з форм психологічного стресу, називається фрустрацією (лат. *frustratio* – “обман, розлад, руйнація планів, омана, марне очікування”) – стан людини, що виражається в характерних переживаннях і поведінці, що викликано об'єктивно непереборними (або суб'єктивно сприйнятими як непереборні) труднощами на шляху до досягнення мети, розбіжності реальності з очікуваннями [13]. Фрустрація сприяє порушенню діяльності людини,

знижує її результативність. Чинники цього стану призводять і до виникнення агресії, як наслідку емоційного виснаження. Цей стан може спрямовуватися на всіх навколишніх осіб і зокрема й на себе. Ще одним наслідком фрустрації може стати депресія людини.

Якщо ж відійти від психологічних наслідків фрустрації, а глянути на неї суто через інформаційну призму, то внаслідок цільового спрямування інформації на особу, суспільство чи країну можна досягти своєрідного паралічу будь-якої активності об'єкта такої інформаційної дії, коли він підпадає під вплив суб'єкта інформаційного впливу. Тобто, мета ставиться паралізувати, або мінімізувати відповідну активність (військову, політичну, культурну тощо), та, тим самим, “нейтралізувати” спроможність об'єкта такого інформаційного впливу на спротив суб'єкту інформаційного впливу.

Є різні форми такого впливу. Наприклад, О. Радутний зазначає про появи нових форм суспільно небезпечних діянь, за однією з яких закріпився неологізм “тролінг” (англ. – trolling) – тобто, нагнітання учасником Інтернет-спілкування агресії, гніву або конфлікту шляхом відкритого чи таємного перекручення, приниження або образи почуттів іншого співрозмовника. Разом з поданням ЗМІ винятково агресивного новинного контенту тролінг стає живильним середовищем для подальшої фрустрації населення та штучної поляризації суспільної думки. В якості засобів тролінгу використовуються хвилі виправлень (постмодерація повідомлень, окремих тем або новин) – так званий “флейм” (від англ. – flame – “полум'я, вогонь”), або конфронтація – так званий “холівар” (від англ. – holly war – “священна війна”) [14].

В останній час активно використовується ще один подібної форми інформаційний термін, пов'язаний, насамперед з агресивною поведінкою рф – ПІСО, який перекладається як інформаційно-психологічна операція. Як зазначають дослідники [15], це дещо видозмінений переклад з англійської поняття Psychological Operations (PSYOPS). Значення, якщо максимально спростити, полягає в тому, щоб спочатку вплинути на настрої груп у суспільстві. На наступному етапі поширення таких настроїв прямо позначиться на діях представників цього ж суспільства. ПІСО застосовують і в мирний, і у воєнний час. Під час нинішньої війни йдеться про те, щоб передусім забезпечити загарбнику оптимальні умови для взяття під контроль територій, тобто зробити все, щоб українці не чинили опір окупантам рф. До елементів ПІСО відносяться дезінформація, пропаганда, перебільшення певної інформації або применшення іншої, диверсії в тилу, кібератаки.

Часто певну інформацію запускають через майданчики пропаганди, щоб надалі вона поширювалася вже самими носіями, ставала “вірусною”. Очевидною метою рф зараз є деморалізація і паніка. Інформація почута через “сарафанне радіо” найбільш небезпечна. Люди схильні довіряти оточуючим, особливо якщо одну й ту саму інформацію з певними висновками оточення поширюється масово. Часте формулювання – “влада приховує правду”, тоді як лише той чи інший Телеграм-канал або чат у Вайбері представляється як єдине надійне джерело інформації.

Психологічна операція (інформаційно-психологічна операція, англ. – Psychological Operations, PSYOP) – різновид інформаційних операцій. Психологічні операції (ПіО) – головний елемент змісту психологічної війни. Їх проведення передбачає використання практично складної сукупності узгоджених, скоординованих і взаємозалежних за цілям, завданням, місцю та часу, об'єктам і процедурам видів, форм, методів і прийомів психологічного впливу.

Особливості організації та проведення ПІСО полягають в наступному:

1. Спонтанність, раптовість нанесення удару по супротивнику.
2. Прихованість стадії підготовки операції.

3. Ідеальні умови для маскуванню та приховування справжніх намірів, які створюють завдяки використанню методів психологічного та інформаційно-технічного впливу; можливість діяти під чужим прапором.

4. Відсутність матеріальних слідів агресії, які б давали змогу встановити дійсного агресора та притягти його до міжнародної відповідальності.

5. Відсутність необхідності фізичного вторгнення на територію противника та окупації цієї території для досягнення своїх цілей.

6. Бездіяльність основного воєнного потенціалу держави, яка стала жертвою інформаційно-психологічної агресії; фактична бездіяльність чи неефективність традиційних воєнно-політичних союзів, створених для відбиття спроб воєнного вторгнення.

7. Хороші можливості для завдання жертві агресії (в умовах мирного часу) збитків, прирівняних до результатів воєнних дій на її території, без спеціального оголошення війни чи будь-яких змін у двосторонніх дипломатичних відносинах.

8. Серйозні труднощі, з якими зіштовхується держава – жертва агресії в процесі виявлення джерела інформаційно-психологічної агресії, її кваліфікації та з'ясування ступеня небезпеки виявлених атак, визначення інформаційних ресурсів та істинних масштабів і цілей агресії.

9. Проблема вибору системи мір і засобів реагування на інформаційно-психологічну агресію, проблема запобігання завданню інформаційно-психологічною агресією шкоди державним інтересам та проблема вибору адекватної відповіді (ударом на удар).

10. Відсутність воєнно-політичних блоків, союзів та коаліцій, покликаних забезпечувати колективну безпеку від зовнішньої агресії в інформаційно-психологічній сфері, внаслідок чого держава-жертва залишається один на один з агресором без будь-якої зовнішньої допомоги [15].

Таким чином ІПСО – це сплановані дії з поширення інформації на іноземну аудиторію задля досягнення певної цілі, впливу на емоції, критичне мислення, почуття та дії цільової групи людей. Такі операції проводяться в рамках психологічної війни. Психологічна війна [використовує](#) пропаганду та різні види інформації задля впливу на думки, емоції, погляди та поведінку опозиційної групи. Наприклад, в усіх своїх повідомленнях рф стверджує – Крим не окупували, він нібито “повернувся додому”.

Психологічна війна базується на тому, що люди живуть емоціями та піддаються впливу одне одного в соціумі. Якщо ми поглянемо на інформаційний простір, то можемо побачити: коли ваша ідея [перемагає](#), за вами йдуть люди – солдати, цивільні, спостерігачі або виборці, які поділятимуть ваше бачення реальності. Якщо ж ваші ідеї програють, то саму битву ви можете програти ще до її початку.

Як пише американський політолог Пітер Сінгер, в плані інформаційних операцій рф [боялися](#) найбільше, адже рф йшла інформаційною війною на демократії, втручалась в хід більш ніж 30 національних виборів (від Угорщини, Польщі й до Брекзиту чи виборів президента США у 2016), підтримувала теорії змов (від Q-Anon до брехні проти вакцини від коронавірусу) та виправдовувала військові дії від Грузії до Сирії [16].

До початку 2022 року термін “ІПСО” зустрічався переважно на профільних ресурсах (наприклад, АрміяІнформ). Вже в лютому 2022 на початку війни фахові українські кола почали говорити про ІПСО проти України (наприклад CERT-UA, Департамент кіберполіції Національної поліції України). У цей самий час ворожі ресурси рф також почали звинувачувати Україну в проведенні ІПСО (наприклад, про обстріл садка на Луганщині вони писали, що це нібито ІПСО від України). Експерт з психологічної війни Пол Лайнбарджер розповідав: насправді, війна завжди починається задовго до початку бойових дій та триває деякий час після їх припинення. На відміну від традиційної війни, коли армія

воює лише з армією противника, психологічну війну ведуть проти мільйонів цивільних, які не можуть дати здачі [17].

Таким чином, інформація може бути викривленою, маніпулятивною, або повністю вигаданою – фейком. Однак, завдяки критичному мисленню, медіаграмотності та цінностям (права людини, повага до співгромадян) кожен може розділяти позитивний та негативний вплив. Тому будь-яке підозріле повідомлення вимагає від нас однакових кроків:

1. Не варто довіряти анонімному, а тим паче дискредитованому джерелу рф, яке негативно висловлюється щодо нашої країни або ЗСУ/Генштабу. В жодному разі не довіряти анонімним телеграм-каналам.

2. Варто поширювати тільки офіційні повідомлення.

3. Якщо це не офіційне повідомлення, варто утриматись від поширення інформації. Надто такої, що містить маніпулятивні заклики “про це потрібно знати усім!”, а також такої, що обіцяє “розкрити всю правду”.

4. Варто читати ЗМІ з “Білого списку” та не читати самі лише заголовки на Укрнет. “Білий список” – загальноукраїнські онлайн-медіа, які набрали найбільше балів за результатами оцінки дотримання професійних стандартів, та мали найнижчі показники маніпуляцій, фейків. З цією метою проводиться двоетапний глибокий моніторинг онлайн-медіа, який Інститут масової інформації проводить раз на півроку. До “Білого списку” найкращих онлайн-медіа ввійшли такі редакції: “Суспільне”, “Громадське”, “Ліга”, “Українська правда”, “Укрінформ”, “Радіо Свобода”, “Дзеркало тижня”, “НВ”, “Еспресо” та “Бабель”.

5. Варто в принципі критично ставитись до спожитої інформації.

6. Можна підписатись на фактчекерські ініціативи, тобто, на інформаційних “саперів”, які знешкоджують “інформаційні міни”: проекти “НотаЄнота”, “Брехунець” та “StopFake”.

7. У випадку сумніву, відправляйте інформацію на перевірку боту “ПЕРЕВІРКА” – бот для перевірки сумнівних новин – https://t.me/perevir_bot?start=c_landing_ua_gwara [17].

Як зауважив французький психолог Поль Фресса (1911 р.), фрустрація виникає кожен раз, коли фізичне, соціальне або навіть уявне перешкоджання заважає дії, направленої на досягнення мети, або перериває його. “Фрустрація створює, поряд з вихідною мотивацією, нову захисну мотивацію, спрямовану на подолання виниклої перешкоди” [18].

Описуючи фрустрацію, одні автори більше уваги приділяють лише її негативному впливу на психіку, свідомість людини. Однак, оскільки фрустрація грає в поведінці багатьох людей певну конструктивну роль, сприяючи досягненню поставленої мети, інші дослідники більше уваги приділяють її позитивному впливу. Тому завдяки її позитивному впливу на психіку суб’єкта в його мотиваційній сфері нерідко домінуючого значення набувають мотиви досягнення, посилюється привабливість поставленої мети.

У конфліктній ситуації, коли один з її учасників знаходиться в стані фрустрації, найбільш поширеними емоційними реакціями на дію фрустраторів можуть бути:

а) агресія, спрямована на подолання виниклої перешкоди;

б) агресія, в тому числі у вигляді так званих замішувальних дій, нерідко спрямовується на сторонні об’єкти (реакція заміщення по механізмі “зірвати зло”);

в) депресія, що супроводжується безпідставними самозвинуваченнями, які можуть перерости в аутоагресію зі спробами самогубства, заподіяння собі болю, каліцтва. При цьому агресивні дії можуть переміщатися по асоціації суміжності на інший, близький до первісного, подразник або навіть взагалі на зовсім випадковий об’єкт. У цій закономірності нерідко криється пояснення агресивної поведінки людини, що відрізняється незрозумілою

для оточуючих неадекватністю реагування, що здається невмотивованістю вчинку, особливою жорстокістю.

Не можна не відзначити, що роль і значення фрустрації в сучасному суспільстві в належній мірі ще недооцінені при вивченні причин виникнення масових заворушень, різних серйозних соціальних конфліктів, в яких стихійно агресивна поведінка охоплює великі групи людей, незадоволених в своїх насущних потребах соціального, матеріального і т.п. характеру і в силу цього гостро переживають стан фрустрації, згуртовують і штовхає їх на вчинення масових, групових протиправних дій.

Зазначені вище маніпуляції з інформацією загалом поєднуються одним терміном – *інформаційна фрустрація*, тобто, *спрямування відповідної інформації на визначене коло об'єктів, з метою впливу (позитивного чи негативного) на їхній психологічний стан, що сприятиме досягненню визначеної мети для суб'єкта поширення такої інформації*.

Механізми інформаційної фрустрації нині активно використовуються у політичному житті, у протидії і протистоянні політичних опонентів, що є одним із форм політичного протиборства. При цьому механізми такого протиборства удосконалюються, що, часто, призводить не лише до загострення політичного протистояння між суб'єктами застосування інформаційної фрустрації, а й до політичного загострення в державі та між державами.

Таким видалися вибори президента в державі, а потім і парламенту 2019 року, в яких перемогу отримала “політична сила”, бренд якої виник з однойменного телевізійного серіалу. Виборчі кампанії відбувалися з використанням багатьох медійних і технологічних новацій, вістря яких було начинено політичною “отрутою”.

Той політичний сезон продемонстрував високий протестний потенціал, акумульований у суспільстві за час президентства Петра Порошенка і до нього. Цей потенціал був значною мірою вираженням суспільного несприйняття всієї системи державної влади з її очевидними корупційними вадами і повною відсутністю зворотного зв'язку. Потенціал був трансформований під час виборів у феноменальну готовність виборців підтримувати новий політичний проект з яскравою назвою “Слуга народу” і медійно “розкрученими” лідерами без будь-якого політичного бекграунду. Це явище одразу назвали “електоральним майданом”.

Чимало старожилів українського політикуму, які систематично обиралися у своїх мажоритарних округах, були знаними і шанованими політиками, програвали нікому невідомим кандидатам, які жодним чином не були пов'язані з політичною діяльністю. Єдиною їхньою конкурентною перевагою був бренд “Слуга народу”.

Результати двох виборчих кампаній також свідчить про значну зміну електоральних кластерів. Молодіжний кластер під час президентських і парламентських виборів виявився неочікувано активним, оскільки для молоді як ніколи актуальною стала проблематика вирішення військового конфлікту на східних теренах України, окреслення чітких перспектив розвитку країни і свого майбутнього в ній. Молодь усвідомила власну відповідальність за майбутнє країни і прийшла на вибори [19]. Тобто, в даному випадку спрацював своєрідний афект так званої “екзистенційної фрустрації” – негативний феномен, який характеризується суб'єктивними переживаннями, апатії, порожнечі, цинізму. Крім того утворився своєрідний “екзистенційний вакуум” (лат. *existentia* – “існування, життя, буття”), коли у суспільстві, внаслідок неефективного політичного керування країною і політичної поведінки влади утворився стан-феномен, який характеризувався нудьгою, невпевненістю громадян у своєму майбутньому тощо,

що викликало у соціуму нестримне бажання здійснити суттєві зміни в країні шляхом запровадження кардинальних політичних змін у владі.

Одночасно в українському суспільстві виник неослабний прояв так званого “соціального мейнстрімінгу” (англ. *mainstreaming* – “загальний потік”), позитивного феномену, тобто прагнення розширяти соціальні контакти між людьми, між суспільством і владою, активізація участі громадян в управлінні державними справами, у спільних масових заходах, створення та відвідування клубів за інтересами тощо, що і спонукало значну кількість громадян до своєї політичної активізації, до активної участі у виборах. Тобто, у суспільстві накопичилося загальне бажання соціуму щодо розширення інклюзії у житті суспільства (англ. *inclusion* – “включення, залучення”), що і сприяло тріумфальній перемозі на виборах однієї політичної сили над іншою, за активної дії “інформаційної фрустрації” в позитивному розумінні цього значення.

Однак, як показала подальша політична практика, життя українського суспільства та діяльність публічної влади після виборів, домінування позитивної “інформаційної фрустрації” планомірно змінилося на “інформаційну фрустрацію” негативного типу. Сформувавши одноосібно публічну владу на усіх рівнях, нова державна влада в умовах довоєнного і воєнного періоду здійснення збройної агресії РФ, відмовилася від такої необхідної консолідації суспільства, усіх політичних сил держави для надання належної відсічі ворогові, як це було здійснено в Ізраїлі. В країні продовжується політичне протистояння сил влади та опозиції, прикладом якого є впровадження проекту “Єдині новини” (до 1 березня 2022 року також “UAразом”) – загальноукраїнський інформаційний телемарафон, запущений 24 лютого 2022 року з метою інформування населення щодо ситуації в Україні від початку вторгнення РФ в Україну. В зазначений проект не було допущено відповідні опозиційні патріотично налаштовані телеканали, і водночас до цього пулу увійшов ряд каналів, які раніше не були патріотично налаштованими, навіть мали в своєму штаті кореспондентів та ведучих, які вели проросійську кампанію.

Необхідно зазначити, що рішення про запровадження мовлення у форматі телемарафону “Єдині новини” було надзвичайно актуальним на першому етапі війни, оскільки кожен ключовий мовник “взяв кожен свою нішу”. Внаслідок політичної монополізації зазначеного вище, включаючи і факт недопущення певних опозиційних телеканалів до згаданого пулу, довіра громадян до телемарафону “Єдині новини” зменшилась. Згідно з результатами опитування Київського міжнародного інституту соціології, проведеного 4 – 10 грудня 2023 року, телемарафону довіряють менше половини українців, а саме – 43 %. Водночас до 38 % зросла частка тих, хто не довіряє телемарафону (решта 19 % мають невизначене ставлення) [20].

Зазначена ситуація, що склалася нині у сфері медіа, яка пов’язана з отриманням, обробкою та донесенням інформації до суспільства, не сприяє ні його консолідації, ні належної, всебічної орієнтації суспільства на вироблення певного оптимізму на майбутнє та віри в Перемогу. Нинішня публічна влада або цього не усвідомлює, внаслідок свого непрофесіоналізму, або ж свідомо прагне призвести до настання негативних результатів для країни, наприклад, до узурпації державної влади.

У будь-якому випадку, завданням громадянського суспільства є змушення публічної влади до дій, направлених на консолідацію українського суспільства через створення Уряду національної єдності, направлення його зусиль на активний спротив агресору та досягнення Перемоги над ворогом.

Висновки.

Підсумовуючи висловлене вище зазначимо наступне. Нині інформація набуває глобального характеру, і їй не є перепорою державні кордони і різні бар’єри. Нині

значно виросли можливості збору, обробки, зберігання, передачі інформації, доступу до неї, одночасно зростає вплив інформації на розвиток різних сфер людської діяльності. Тому поняття “інформація” переростає в поняття “знання”.

В сучасному світі інформація є важливим джерелом формування та функціонування влади. Особливо, слід зазначити величезні можливості впливу на особистість ЗМІ. Нині медіа може виступити і як сила, що стабілізує суспільство, і стати детонатором соціального вибуху. Інформація стає реальною, майже фізично відчутною силою.

Як зброя, інформація може мати відношення до виникнення такої категорії, як “інформаційна травма”, тобто, як наслідок дії певного виду інформації на психіку людини. Вона супроводжується специфічними порушеннями психічної діяльності, які виникають унаслідок стихійного або навмисно організованого інформаційного впливу. Проблема інформаційних травм загострилася в сучасному світі у зв’язку з терористичними та гібридними війнами, зокрема в Україні. Сучасні війни – це війни нового, “гібридного” типу, в яких інформаційна зброя стає головним засобом досягнення політичних цілей. Тому в суспільному житті вплив інформаційних технологій у різних сферах життєдіяльності постійно зростає.

Використання інформації як зброї, що направлена проти ймовірного чи потенційного супротивника, насамперед, протипсихологічного та психічного стану особи, з метою викликати у населення стан переживання, розчарування, тривоги, дратівливості, розпачу, а також почуття безвихіддя та відчаю, тобто одну з форм психологічного стресу, називається фрустрація. Внаслідок такого цільового спрямування інформації на особу, суспільство чи країну можна досягти своєрідного паралічу будь-якої активності об’єкта такої інформаційної дії, коли він підпадає під вплив суб’єкта інформаційного впливу.

Існують різні форми такого впливу: тролінг, ІССО. Психологічна війна використовує пропаганду та різні види інформації задля впливу на думки, емоції, погляди та поведінку опозиційної групи. Тим самим, інформація може бути викривленою, маніпулятивною, або повністю вигаданою – фейком. Такі маніпуляції з інформацією загалом поєднуються одним терміном – інформаційна фрустрація, тобто, спрямування відповідної інформації на визначене коло об’єктів, з метою впливу (позитивного чи негативного) на їхній психологічний стан, що сприятиме досягненню визначеної мети для суб’єкта поширення такої інформації.

Механізми інформаційної фрустрації нині активно використовуються у політичному житті, у протидії і протистоянні політичних опонентів, що є однією із форм політичного протиборства, що і можливо бачити у політичному житті України. Тому завданням громадянського суспільства є примушення публічної влади вжиття дій, направлених на консолідацію українського суспільства.

Використана література

1. Л.В. Прокопець. Роль інформації в сучасному світі. *Причорноморські економічні студії*. URL: http://bses.in.ua/journals/2017/16_2017/20.pdf (дата звернення: 31.12.2023).
2. Інформація: види, її місце й роль в інформаційному суспільстві. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/journalism/25033> (дата звернення: 31.12.2023).
3. В. Приймак, С. Гинда. Роль інформації та інформаційних ресурсів у сучасній економіці України. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/economicsarticle/viewFile/5867/7258> (дата звернення: 31.12.2023).
4. US Air Force Doctrine Document (AFDD) 1, “Air Force Basic Doctrine”, 21 May 1996 (second draft), 9. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/12800.pdf> (дата звернення: 31.12.2023).

5. Information as a Weapon. Reality versus Promises. URL: <https://web.archive.org/web/20210915055929/https://cryptome.org/jya/af-infoweap.htm> (дата звернення: 31.12.2023).
6. FM 100-6. *Information Operations*. August 1996, 1-12. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/437397.pdf> (дата звернення: 31.12.2023).
7. Col. Richard Szafranski. "A Theory of Information Warfare: Preparing for 2020", *Airpower Journal* 9, no. 1 (Spring 1995): 60. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/439843.pdf> (дата звернення: 01.01.2023).
8. Павло Горностай. Інформаційна травма: феноменологія і психопатологія. URL: <https://politpsy.org/index.php/popp/article/view/45> (дата звернення: 02.01.2023).
9. П.П. Горностай. Інформаційна травма: феноменологія і психопатологія. *Психологічні аспекти соціально-політичної ситуації в Україні*. URL: <https://politpsy.org/index.php/popp/article/view/45/54> (дата звернення: 02.01.2023).
10. Г. Почепцов. Сучасні інформаційні війни. Київ: Києво-Могилянська Академія. 2015. 498 с.
11. П. Шевчук. Інформаційно-психологічна війна росії проти України: як їй протидіяти. *Демократичне врядування*. 2014. № 13. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/DeVr_2014_13_11.pdf (дата звернення: 05.01.2024).
12. І. Іжотова, М. Лібікі. Що таке інформаційна війна? *Військо України*. 2014. № 4. С. 26-28. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Viisko_Ukrainy/2014_N04_163.pdf? (дата звернення: 05.01.2024).
13. Фрустрація. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%80%D1%83%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 02.01.2023).
14. О.Е. Радутний. Загрози національній безпеці України в інформаційній сфері. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12813/1/Radutnyu_67-70.pdf (дата звернення: 02.01.2023).
15. В. Вепринцев, А. Манойло, А. Петренко, Д. Фролов. Операції інформаційно-психологічної війни. URL: <https://psyfactor.org/psyops/psyops4.htm> (дата звернення: 05.01.2024).
16. Що таке ІПСО, чому важливо це знати і які операції зараз проводить росія проти України. URL: <https://tyzhden.ua/shcho-take-ipso-chomu-vazhlyvo-tse-znaty-i-iaki-operatsii-zaraz-provodyt-rosiia-proty-ukrainy> (дата звернення: 03.01.2023).
17. Х. Боровкова. ІПСО – це серйозно: чому шкідливо безпідставно використовувати цей термін? URL: <https://gwaramedia.com/ipso-chomu-shkidливо-bezpidstavno-vikoristovuvati-czej-termin> (дата звернення: 03.01.2023).
18. Експериментальна психологія. Вип. VI / ред. П. Фрес, Ж. Пиаже; москва: Прогрес, 1978. 302 с.
19. У 2019 році відбулася кардинальна зміна парадигми комунікацій суспільства і влади. URL: https://lb.ua/blog/katerina_odarchenko/446289_2019_rotsi_vidbulasya_kardinalna.html (дата звернення: 06.01.2024).
20. Телемарафону "Єдині новини" довіряють менше половини українців – КМІС. URL: <https://suspilne.media/649500-telemarafonu-edini-novini-doviraut-mense-polovini-ukrainciv-kmis> (дата звернення: 07.01.2024).

~~~~~ * * * ~~~~~
